

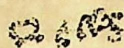
ओ३म् ।

सा० संख्या 430 पंजिका संख्या 21

पुस्तकों पर सर्वप्रकार की निशानियां लगाना अनुचित है ।

कोई विद्यार्थी पन्द्रह दिन से अधिक पुस्तक नहीं रख सकता ।

COMPILED

सा० सं

पुर
अनुचित

व
रख स

॥ श्रीः ॥

रूपमालायाम्

प्रकीर्णके ३ भागे

अव्ययार्थभागः

२

जयपुरीय-प्रधानसंस्कृतपाठशालाध्यापक-

दाधीचपण्डितशिवदत्तशर्मणोपस्कृतः

सोऽयम्

मुम्बय्यां

श्रीकृष्णदासात्मजाभ्यां

गङ्गाविष्णु-खेमराज-गुप्ताभ्यां

स्वकीये

श्रीवेंकटेश्वराख्ययन्त्रालये

मुद्रणेन प्रकाशितः

शके १८११ संवत् १९४६

रूपमालायां मुद्रिता विक्रय्या ग्रंथाः—

१ षड्लिङ्गभागः (शब्दरूपावलिः)
२ संधिभागः
३ अव्ययार्थभागः
४ प्रयोगविधिसंग्रहः (कारकसमासतद्धितदिगू)

मुद्र्यमाणाश्च ग्रन्थाः—

१ तिङ्कृद्रूपभागः (धातुरूपावलिः)
२ { क्रियाकलापः / अख्यातचन्द्रिका } (धातूनां तत्तदर्थबोधकौ)
३ धातुरूपभेदः
४ श्लोकयोजनिकोपायः
५ उदाहरणसंग्रहः

॥ श्रीः ॥

रूपमालायाम्

प्रकीर्णके ३ भागे

अव्ययार्थभागः

जयपुरीय-प्रधानसंस्कृतपाठशालाध्यापकदाधी-
चपण्डितशिवदत्तशर्मणोपस्कृतः

सोऽयम्

मुम्बय्यां

श्रीकृष्णदासात्मजाभ्यां
गङ्गाविष्णु–खेमराज–गुप्ताभ्यां
स्वकीये
श्रीवेंकटेश्वराख्ययन्त्रालये
मुद्रणेन प्रकाशितः
शाके १८११ संवत् १९४६

रूपमालायां संगृहीतग्रन्थविषयाः

१ षड्लिङ्गभागः (शब्दरूपावलिः)

२ तिङ्कृद्रूपभागः (धातुरूपावलिः)

३ प्रकीर्णकभागः । तत्र-

१ संधिभागः

२ अव्ययार्थभागः

३ प्रयोगविधिसंग्रहः (कारकसमासतद्धितदिग्)

४ { क्रियाकलापः · अख्यातचन्द्रिका } (धातूनां तत्तदर्थबोधकौ)

५ धातुरूपभेदः

६ श्लोकयोजनिकोपायः

७ उदाहरणसंग्रहः

पुस्तकोंकी जाहिरात.

व्याकरणग्रंथाः

———:००:———

नाम.	रु०	डा०	म०
१ सिद्धांतकौमुदी अक्षरमोटा जि० अतिउत्तम	४		॥=
२ अष्टाध्यायी, गणपाठ, धातुपाठ, लिङ्गानुशासन पा०	१		।
३ अष्टाध्यायी सिद्धांतकौमुदीकेपृष्टांकसहित	१		)=
४ लघुसिद्धांतकौमुदीटिप्पणसहितजिल्दअक्षरबडा	१		)=
५ लघुसिद्धांतकौमुदी टिप्पणसहित जिल्द	॥=	॥	)-
६ सिद्धांतचंद्रिका सटीक संपूर्ण ..	४		॥
७ सिद्धांतचंद्रीकाउत्तरार्ध सटीक ...	२		।
८ सिद्धांतचंद्रिकामूल *	१		)=
९ सारस्वतसटीक प्रसादटीका ..	१		)=
१० सारस्वतमूळ पूर्वार्द्धजिल्द टाईप ..	॥=		)-
११ सारस्वत तोनौवृत्ति	।॥		)=
१२ धातुरूपावलि	)≡		)॥
१३ शब्दरूपावलि एकाक्षरीकोश ..	)=		)॥
१४ समासचक्र	)-		)॥
१५ तर्कसंग्रह न्यायबोधिनी पदकृत्य सहित	।=		)-
१६ तर्कसंग्रहमूल	)-॥		)॥
१७ भाषापरिच्छेद मुक्तावलीसहित ..	॥		)-
१८ श्रुतबोध वृत्तरत्नाकर	।≡		)-
१९ छन्दश्चिन्ह	)=		)॥
२० गीतगोविंदसटीक राधाविनोदसह ..	१		)=
२१ माघकाव्यसर्ग १-२-३	।=		)-
२२ भोजप्रबंध	॥		)-
२३ भर्तृहरिशतकत्रयसंस्कृतटीका और भाषाटीका	१।		)=
२४ ,, वैराग्यशतक ,, ...	॥		)-
२५ गीतगोविंदमूळ	।		)॥
२६ रामकृष्णविलोमकाव्य	।-		)-
२७ गंगालहरी सटीक	।		)-
२८ कृष्णकर्णामृत	।=		)-
२९ भामिनीविलास	।		)॥

	नाम.	रु० आ०	म०
३०	पद्यावलीअनेकमहानुभावोंके संग्रहीतश्लोक	॥	-
३१	सुभाषितरत्नाकर	२	।
३२	हनुमन्नाटक जिल्द	१	=
३३	नृसिंहचंपू	।-	-
३४	रामायणचंपू	॥।	=
३५	अमरकोशमूल जिल्द मोठाक्षर ..	॥।	=
३६	अमरकोश मूल	॥	-॥
३७	बृहन्निघंटुरत्नाकर प्रथमभाग और द्वितीय भाग	६	॥
३८	वीरसिंहावलोकन ज्योतिषशास्त्रादि कर्मविपाक चिकित्सा नवीन टाईपमें अतिउ०	१।॥	।
३९	नाडीदर्पण	।=	-
४०	बालबोधपाकावली	=	-॥
४१	चिकित्साक्रमकल्पवल्ली	३	॥
४२	कूटमुद्गराख्यसटीक	=	-॥
४३	चर्य्याचंद्रोदयभाषाटीका	२॥	।
४४	चिकित्साधातुसार भाषा	।=	-
४५	योगतरंगिणी	२	।
४६	माधवनिदानभाषाटीका	२॥	।=
४७	सप्तशती शान्तनवी टीकासहित ..	१	=
४८	लोलिंबराज संस्कृतटीका और भाषाटीका	१।	।
४९	कृष्णकर्णामृत	।	-॥
५०	रूपमालायां षड्लिङ्गभागः	।-	-॥
५१	” संधिभागः	=	-॥
५२	” अव्ययार्थभागः ..	=	-॥

पुस्तक मिलनेका ठिकाणा.

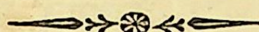
गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास.

श्रीवेंकटेश्वरछापखाना मुंबई.

॥ श्रीः ॥

रूपमालायां प्रकीर्णभागे

अव्ययार्थभागप्रारम्भः

अथाव्ययानि वक्ष्यन्ते

सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु
वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् ॥ १॥

स्वः स्वर्गे

यथा—'छायेव या स्वर्जलधेर्जलेषु'॥

भू रसातले।

यथा—'भूर्लोकः'॥

भुवो विहायसा व्योम्नि

यथा—'भूर्भुवःस्वस्त्रयीवीरः स एष दशकंधरः'॥

यथा—'विहायसा पश्य विहंगराजम्'॥

द्यावाभूम्योस्तु रोदसी ॥ २॥

यथा—'रवः श्रवणभैरवः स्थगितरोदसीकन्दरः'॥

उपरिष्टादुपर्यूर्ध्वे

यथा—'गिरेरुपरिष्टात्' 'गिरेरुपरि'॥

स्यादधस्तादधोऽप्यवाग्।

यथ—'गिरेधस्तात्' 'गिरेरधः'॥

वर्जने त्वन्तरेणर्ते हिरुग्नाना पृथग्विना ॥ ३॥

यथा—'त्वामन्तरेण नहि संप्रति कश्चिदीशः'॥

यथा—'ऋते कृशानोर्नहि मन्त्रपूतम्'॥

यथा—'हिरुक्कर्मणां मोक्षः'॥

यथा—'नाना नारीं निष्फला लोकयात्रा'॥

यथ—'त्वत्तः पृथग्नास्ति बन्धुः'॥

यथा—'विना वातं विना वर्षम्'॥

साकं सत्रा समं सार्धममा सह

यथा—'पुलिनानि सह क्षौमैः सरांसि नभसा समम्।
ज्यौत्स्न्योऽमा ऽह्ना मिषन्मेघा साकं कैलाससानुभिः'॥

कृतं त्वलम्।

भवत्वस्तु च किं तुल्याः

यथा—'गोत्रेण पुष्करावर्त किं त्वया गर्जितैः कृतम् ।
विद्युतालं भवत्वद्भिर्हंसा ऊचुस्त्विदं घनम्' ॥

प्रेत्यामुत्र भवान्तरे ॥ ३ ॥

यथा—'अन्यो धनं प्रेत्यगतस्य भुङ्क्ते' ॥

यथा—'अमुत्र भविता यत्ते तच्चिन्तय शुभाशुभम्' ॥

तूष्णीं तूष्णीकां जोषं च मौने

यथा—'मुनिस्तूष्णीमास्ते' 'मुनिस्तूष्णीकामास्ते' 'जोषमास्ते' ॥

दिष्ट्या तु संमदे ॥

यथा—'दिष्ट्या पुत्रो जातः' ॥

परितः सर्वतो विष्वक् समन्ताच्च समन्ततः ॥ ४ ॥

यथा—'परितो ग्रामम्' ॥

यथा—'सर्वतो ग्रामम्' ॥

यथा—'विष्वग्व्याप्य स्थिता महीम्' ॥

यथा—'समन्ताद्वाति मारुतः' ॥

यथा—'येन चक्रे समन्ततः' ॥

पुरःपुरस्तात्पुरतोऽग्रतः

यथा—'पुरःसरः पुरस्ताद्गच्छति' 'पुरतो गच्छति' 'अग्रतः सरः' ॥

प्रायस्तु भूमनि ॥

यथा—'प्रायः प्रत्ययमादत्ते स्वगुणेषूत्तमादरः' ॥

सांप्रतमधुनेदानीं संप्रत्येतर्हि

यथा—'संप्रत्यसांप्रतं वक्तुम्' ॥

यथा—'अधुना तस्य विस्तीर्णविभवान्धस्य के वयम्' ॥

यथा—'इदानीं त्वं नाथः' ॥

यथा—'भवन्तमेतर्हि मनस्विगर्हिते' ॥

अथाञ्जसा ॥ ५ ॥

द्राक् स्रागरं झटित्याशु मङ्क्ष्वह्नाय च सत्वरम् ॥

यथा—'यज्वाञ्जसा जयति ब्रह्मलोकम्' ॥

यथा—'द्राग्विद्रुतं कातरैः' ॥

यथा—'स्राक्सरन्त्यभिसारिकाः' ॥

यथा—'अरं याति तुरंगमः' ॥

यथा—'वृक्षं झटित्यारुरोह' ॥

यथा— ' तदाशु कृतसंधानं प्रतिसंहर सायकम् ' ॥
यथा— ' मङ्क्षूदपाति पुरतः पटलैरलीनाम् '
यथा— ' अह्नाय सा नियमजं क्लममुत्ससर्ज ' ॥

सदा सना ऽनिशं शश्वत्

यथा— ' सदा पुरोडाशपवित्रिताधरे ' ।
यथा— ' सनातनः ' ॥ ' सनत्,सनात् ' इत्यपि यथा - ' सनत्कुमारः ' ॥
यथा— ' ये नमन्त्यनिशं जिनम् '
यथा— ' शश्वत्पठति सच्छात्रः ' ॥

भूयो ऽभीक्ष्णं पुनःपुनः ॥ ६ ॥

असकृन्मुहुः

यथा— ' भूयो नैवमितिस्खलत्कलगिरा संसूच्य दुश्चेष्टितम् ' ॥
यथा ' तक्ष्णोतीत्र तथा ऽन्यो ऽभीक्ष्णं तीक्ष्णाक्षरक्षारैः ' ॥
यथा— ' पुनःपुनरिदं त्वामेवमभ्यर्थये ' ॥
यथा— ' गन्तव्यमस्ति कियदित्यसकृद्ब्रुवाणा ' ॥
यथा— ' यान्त्या मुहुर्वलितकंधरमाननं तत् '

सायं तु दिनान्ते

यथा— ' सायं प्रातरमी पुण्यमग्निहोत्रमुपासते ' ॥

दिवसे दिवा ॥ ७ ॥

यथा— ' दिवाकरः ' ॥

सहसैकपदे सद्यो ऽकस्मात्सपदि तत्क्षणे ॥

यथा— ' सहसा विदधीत न क्रियाम् ' ॥
यथा— ' अयमेकपदे तया वियोगः ' ॥
यथा— ' सद्यः पतति मांसेन ' ॥
यथा— ' अकस्मादायाता ॥
यथा— ' सपदि कमलिनीभिर्मीलितम् ' ॥

चिराय चिररात्राय चिरस्य च चिराच्चिरम् ॥ ७ ॥
चिरेण दीर्घकालार्थे

यथा— ' चिराय निर्धनो भूत्वा भवत्यह्ना महाधनः ' ॥
यथा— ' चिररात्राय यजते ' ॥
यथा— ' चिरस्य स धनं लब्ध्वा ' ॥

---

१ —सर्वदाऽपि । यथा— ' सर्वदा सर्वदो ऽसीति ' ॥

यथा— 'असौ चिराद्दृष्टो ऽसि' ॥
यथा— 'चिरंतनमिदं वृत्तम्॥
यथा— 'वलीषु तस्याः स्खलिताः प्रपेदिरे चिरेण नाभिं प्रथमोदबिन्दवः' ॥

कदाचिज्जातु कर्हिचित् ॥

यथा— 'न कदाचिदनीदृशं जगत्' ॥
यथा— 'न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति' ॥
यथा— 'कर्हिचिद्भवति' ॥

दोषा नक्तमुषा रात्रौ

यथा— 'दोषामन्यमहः'
यथा— 'नक्तंचरः'
यथा— 'उषातनो वायुः' ॥

प्रगे प्रातरहर्मुखे ॥ ८ ॥

यथा— प्रग एवैनं तदहर्भोजयन्ति' ॥
हथा— 'प्रातरेव समुच्छ्रायाः'॥

तिर्यगर्थे तिरः साचि

यथा— 'तिरस्कृत्वा काष्ठं गतः' परिभूते तूपचारात् यथा-- 'तिरस्कृतोरिः' ॥
यथा— 'साचि लोचनयुगं रमयन्ती' ॥

निष्फले तु वृथा मुधा ॥

यथा— 'वृथा दुग्धो ऽनड्वान्॥
यथा— 'मुग्धे मुधा ताम्यसि' ॥

मृषा मिथ्या ऽनृते

यथा— 'मृषा वदति मृषोद्यम्' ॥
यथा— 'मिथ्यावादिनि दूति' ॥

अभ्यर्णे समया निकषा हिरुक् ॥१० ॥

यथा— 'समया पर्वतं नदी' ॥
यथा— 'निहन्ति निकषा लङ्काम्' ॥
यथा— 'मह्या हिरुक्'

शं सुखे

यथा— 'शंकरः' ॥

बलवत्सुष्ठु किमुतातीव निर्भरे ।

यथा—'बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः'॥
यथा—'सुष्ठु खल्विदमुच्यते'॥
यथा—'किमुत ब्रह्मविन्निभिः'॥
यथा—'अतीव क्षुत्पिपासितात्'॥

प्राक् पुरा प्रथमे

यथा—'प्रागेव हरिणाक्षीणामुदीर्णो रागसागरः'॥
यथा—'पुरा कृतमिदं देवी'॥

संवद्वर्षे

यथा—'विक्रमसंवत्'॥

परस्परे मिथः॥ ११॥

यथा—'मिथः प्रहरतः॥

उषा निशान्ते

यथा—'उषातनो वायुः'॥

अल्पे किंचिन्मनागीषच्च किंच न।

यथा—'किंचित्कुञ्चितलोचनाभिरसकृद्याताः कदम्बानिलाः'॥
यथा—'ब्रूते मनागनन्दनम्'॥
यथा—'ईषत्पाण्डुः'॥
यथा—'प्राचीमङ्कुरयन्ति किंचन रुचो राजीवजीवातव:'॥

आहो उताहो किमुत वितर्के किं किमूत च॥ १२॥

यथा—'अयं स्थाणुराहो पुरुषः'।
यथा—'उताहो स्विद्भवेद्राजा नलः परपुरंजय:'॥
यथा—'किमुत रज्जुः, किमुत सर्पः'॥
यथा—'किं रज्जुः' किं सर्पः'॥
यथा—'खेदयेत् किमु मानयेत्'॥
यथा—'एकमेव परं पुंसामुत राज्यमुताश्रमः'॥

इतिह स्यात्संप्रदाये

यथा—'इतिह स्माहुराचार्याः'॥

हेतौ यत्तद्यतस्ततः॥

यथा—'यत्सभासु प्रगल्भसे तत्पूज्योसि'॥
यथा—'यतो विद्वाँस्ततः सभ्यः'॥

संबोधने ऽङ्ग भोः पाट् प्याट् हे है हंहो अरे ऽयि रे॥ १३॥

यथा—'अङ्गानङ्ग'॥ पाट्, प्याट्
यथा—'भो भार्गव'॥

यथा— 'पाट् पाठक' ॥
यथा— 'प्याट् पान्थ' ॥
यथा— 'हे हेरम्ब' ॥
यथा— 'है वाहले'।
यथा— 'हंहो तिष्ठ सखे विवेक बहुभिः प्राप्तोसि पुण्यैर्मया' ॥
यथा— 'अरे क्षत्त्रियखेट' ॥
यथा— 'अयि जीवसि' ॥
यथा— 'रे रे भोः परदारचौर'

श्रौषट् वौषट् वषट् स्वाहा स्वधा देवहविर्हुतौ ॥

यथा— 'अस्तु श्रौषट्'
यथा— 'व्रीही वौषट्' ॥
यथा— 'वषडिन्द्राय' ॥
यथा— 'स्वाहा देवेभ्यः' ॥
यथा— 'स्वधा पितृभ्य :' ॥

रहस्युपांशु

यथा— 'तेषामुपांशु वधं कुर्वीत' ॥

मध्ये ऽन्तरन्तरेणान्तरे ऽन्तरां ॥ १४ ॥

यथा— 'गृहस्यान्तर्विगाहते' ॥
यथा— 'अन्तरेण गन्धमादनं माल्यवन्तं चोत्तराः कुरवः' ॥
यथा— 'आवयोरन्तरे जाताः पर्वताः सरितो द्रुमाः' ॥
यथा— 'अन्तरा निषधं नीलं च विदेहा :' ॥

प्रादुराविः प्रकाशे स्यात्

यथा— 'प्रादुरासीद्वसुंधरा' ॥
यथा—तेषामाविरभूद्ब्रह्मा परिम्लानमुखश्रियाम्' ॥

अभावे त्व न नो नहि ॥

यथ— 'अ विप्र इव भाषसे' ॥ 'असूर्यपश्या राजदाराः' ॥
यथा— 'नैकः सुप्तेषु जागृयात्' ॥
यथा— 'नो जानीमः किमत्रास्ति' ॥
यथा— 'नहि भीरु गतं निवर्तते' ॥

हठे प्रसह्य

यथा— 'प्रसह्य धनानि हरन्ति चौराः' ॥

मा मास्म वारणे

यथा— 'कुण्ठः सिद्धपतेः कृपाण इति रे मा मंसत क्षत्रियाः' ॥
यथा— 'प्रावृड्गतेति हे भूपा मास्म त्यजत काननम्' ॥

अस्तमदर्शने ॥ १५ ॥

यथा— 'अस्तंगते शशिनि' ॥

अकामानुमतौ कामम्

यथा— 'कामं भवन्तु सरितो भुवि सुप्रतिष्ठाः' ।

स्यादों आं परमं मते ॥

यथा— 'ओमित्युक्तवतोथ शार्ङ्गिण इति' ॥
यथा— 'आं कुर्मः' ॥
यथा— 'परमं तत्रावसम्' ॥

कच्चिदिष्टपरिप्रश्ने

यथा— 'कच्चिज्जीवति मे माता' ॥

अवश्यं नूनं च निश्चये ॥ १६ ॥

यथा— 'अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषयाः' ॥
यथा— 'नूनं हन्तास्मि रावणम्' ॥

बहिर्बहिर्भवे

यथा— 'ग्रामाद्बहिर्वसति' ॥

ह्यः स्यादतीतेऽह्नि

यथा— 'ह्यस्तनः ॥

श्व एष्यति ॥

यथा— 'अद्य श्वो वा गमिष्यामि' ॥

नीचैरल्पे

यथा— 'नीचैर्वाति समीरणः' ॥

महत्युच्चैः

यथा— 'उच्चैरुच्चरतु चिरम्' ॥

सत्त्वेऽस्ति

यथा— 'अस्तिक्षीरा ब्राह्मणी' ॥

दुष्टु निन्दने ॥ १७ ॥

यथा— 'दुष्टुवादी खलः' ॥

ननुच स्याद्विरोधोक्तौ

यथा—'ननुच कः शब्दः' इति ॥

पक्षान्तरे तु चेद्यदि ॥

यथा—'सन्तश्चेदमृतेन किं यदि खलस्तत्कालकूटेन किम्' ॥

शनैर्मन्दे

यथा—'शनैर्याति पिपीलिका' ॥

अवरे त्ववर्वाक्

यथा—'वर्षात्तु षोडशादर्वाक्' ॥

रोषोक्तावुं

यथा—'उँ सैवास्मि तव प्रिया' ॥

नतौ मनः ॥ १८ ॥

यथा—'नमो दुर्वाररागादिवैरिवारनिवारिणे' ॥

अ स्वल्पार्थे ऽप्यभावे ऽपि

स्वल्पे यथा—अप्रत्याख्यानावरणाः कामक्रोधादयः' ॥

अभावे —'असंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमाः' ॥

आ स्यात्स्मरणवाक्ययोः ॥

स्मरणे यथा—'आ ज्ञातं मधुलम्पटैर्मधुकरैरावद्धकोलाहलैः' ॥

वाक्ये यथा—'यद्या एवं नु मन्यसे' ॥

आङीषदर्थेऽभिव्याप्तौ क्रियायोगे ऽवधावपि ॥ १९ ॥

ईषदर्थे—'आपिङ्गजूटतटटङ्कितचन्द्रलेखम्' ॥

अभिव्याप्तौ—'सोहमाजन्मशुद्धानाम्'॥

क्रियायोगे—'आमुक्तमुक्तालतमस्य वक्षः' ॥

अवधौ—'आसमुद्रक्षितीशानाम्' ॥

आम् (तु) स्यादवधिस्मृत्योः ॥

द्वयोः—'आं ज्ञातं मधुसूदनाङ्घ्रियुगलं मुक्त्वास्ति नान्या गतिः' ॥

आम् संतापप्रकोपयोः॥

संतापे—'आः पूर्णश्च कलाभिरिन्दुरमलो यातश्च राहोर्मुखम्' ॥

प्रकोपे—'आः पापतापस किरात कृशानुकीर्णम्' ॥

आश्चर्येपि—'आः किमेतदपूर्वोयं दृष्टः क्षत्रियपोतकः' ॥

इ स्यात्खेदे प्रकामोक्तौ

द्वयोः—'अमी अमुमुईचो ऽस्य नखाः कण्ठे इ ईक्षिताः' ॥

ई क्रोधे दुःखभावने ॥ २० ॥

प्रत्यक्षे संनिधौ चापि ॥

चतुर्षु—'ई ईदृशि रतिः कथम्' ॥

उ रोषोक्त्यामन्त्रणार्थयोः ॥

रोषोक्तौ—'उ एहि त्वमुत्तिष्ठ'॥
आमन्त्रणार्थे—'क्वचित्कदाचित्किमु किंचिदेव कृतं मया सुन्दरि विप्रियं ते'॥

उत् प्राधान्ये प्रकाशे च प्राबल्यास्वास्थ्यशक्तिषु।
विभागे बन्धने मोक्षे भावे लाभोर्ध्वकर्मणोः॥ २१॥

प्राधान्ये—'उत्तमा मानमिच्छन्ति'॥
प्रकाशे—'उद्भूतः सरसिजसंभवः परागः'॥
प्राबल्ये—'उत्कम्पिनी भयपरिस्खलितांगयष्टिः'
अस्वास्थ्ये—'येनान्तर्जलचारिभिर्जलचरैरत्युक्तमुत्कूजितम्'॥
शक्तौ—मार्गेण विघ्नितोत्साहा नोत्सहन्ते पदक्रमम्॥
भारवेरेव वाञ्छन्ति कवयः कपयो यथा॥'
विभागे—'उत्पथप्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते'॥
बन्धने—'पुरंदरश्रीः पुरमुत्पताकम्'॥
मोक्षे—'उच्छृङ्खलं वल्गति वाजिराजः'॥
भावे—'परार्थबद्धकक्षाणां त्वादृशामुद्भवः कुतः'॥
लाभे—'उत्पन्नभक्षकं मूर्खम्'॥
ऊर्ध्वकर्मणि—'उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ'॥

उम् प्रश्ने ऽङ्गीकृतौ रोषे

प्रश्नाङ्गीकृत्योः—'कोयं नाथ जिनोत्सवे तत्र वश उं हुं प्रतापी प्रिये'॥
रोषे—'उं तनोमि तवेप्सितम्'॥

ऊम् प्रश्ने रोषवाचि च॥

प्रश्ने—'ऊं क्वास्ति मे जानकी'॥
रोषवाचि—'ऊं सैवास्मि तव प्रिया'॥

ऋ कुत्सावाक्ययोः

द्वयोः—'बाले किमृ विमृन्द्वासि'॥

ए ऐ हे है शब्दाविव स्मृतौ॥ २२॥

आमन्त्रणाह्वानयोः

द्वयोः—'ए इतो भव ऐ भयंकरम्'॥
तां द्रष्टुं जनकात्मजां हृदय हे नेत्राणि मित्रीकुरु'॥
'हे देवदत्त चल, है व्रज यज्ञदत्त'॥

ओं प्रणवे ऽङ्गीकृतावपि॥

प्रणवे—'समस्तव्यस्तं त्वां शरणद गृणात्योमिति पदम्'॥

ओ - औ - शब्दौ तु हो-हौ वद्भूतौ संबोधने ऽपि च ॥ २३ ॥

द्वयोः — 'तदो अलमनेनेति सखोमाहात्र मानिनी' ॥

'औ कुत्र गन्ता गौः' ॥ 'हो पश्य वराहोयम्' ॥ 'हौ सर्पत्यहो यासि किम्' ॥

कुः पापीयसि कुत्सायामीषदर्थे निवारणे ॥

पापीयसि— 'यद्गोग्ध्र मित्रं किमतः कुकृत्यम्' ॥

कुत्सायाम्—= 'कुमित्रे नास्ति विश्वासः'

ईषदर्थे— 'कोष्णं किं नु निषिच्यते तत्र वलात्तैलं सखि श्रोत्रयोः' ॥

निवारणे—

कम् सुखे वारिशिरसोः

त्रिष्वपि— रेजे कादम्बिनी चेयं कामिनी कम्रकंधरा' ॥

किम् प्रश्ने कुत्सने ऽपि च ॥ २४ ॥

प्रश्ने— 'किं ते भूयः प्रियमुपकरोमि' ॥

कुत्सने— 'स किंसखा साधु न शास्ति यो ऽधिपम्' ॥

चान्योन्यार्थसमाहारान्वाचयेषु समुच्चये ॥
हेतौ पक्षान्तरे तुल्ययोगितावितियोगयोः ॥ २४ ॥
पादपूरणे ऽवधृतौ ॥

इतरेतरयोगे— 'तयोर्जगृहतुः पादौ राजा राज्ञी च मागधी'

समाहारे— 'अर्थस्य मूलं निकृतिः क्षमा च
कामस्य वित्तं च वपुर्वयश्च ।
धर्मस्य दानं च दया दमश्च
मोक्षस्य सर्वार्थनिवृत्तिरेव' ॥

अन्वाचये— 'हित्वा तस्मिन्भुजगवलयं शंभुना दत्तहस्ता
क्रीडाशैले यदि च विचरेत्पादचारेण गौरी' ॥

समुच्चये— 'विकारः कोप्यन्तर्जडयति च तापं च कुरुते' ॥

हेतौ— 'गुरोर्नियोगाच्च नगेन्द्रकन्या' ॥

पक्षान्तरे— 'कैकेय्याः क्व वरो वरेण विपिनस्थानस्य याच्ञा क्व च
क्वायं वंशशिरोविकर्तनविधिः सीतापहारः क्व च ।
सुग्रीवानुमतिः क्व च क्व वधस्तस्यापि लङ्कापते—

---

१ इतरेतरयोगस्योगद्भूतावयवभेदत्वाद्विवचनम् ॥
२ समाहारस्य तिरोहितावयवभेदत्वदेकवचनम् ॥

रेकैकं चरिताद्भुतं समभवत्पुण्यैः कवीनामदः ' ॥

तुल्ययोगितायाम्— ' प्रतिग्रहीतुं प्रणयिप्रियत्वात्त्रिलोचनस्तामुपचक्रमे च ' ॥

संमोहनं नाम च पुष्पधन्वा धनुष्यमोघं समधत्त बाणम् ॥ '

विनियोगे— ' मधुश्च ते मन्मथ साहचर्यादसावनुक्तोऽपि सहाय एव ॥

पादपूरणे— ' धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ॥

अवधृतौ— ' कर्मक्षयाच्च निर्वाणम् ' ॥

तु विशेषे ऽवधारणे ॥

समुच्चये पादपूर्तौ

विशेषे— ' किमस्या न प्रेयो यदि परमसह्यस्तु विरहः ॥

अवधारणे— ' न तु खण्डेन्दुजूटस्य प्रियाविरहजं तमः ॥ '

समुच्चये —'

पादपूर्तौ— ' दूरादेव कृतोऽञ्जलिर्न तु पुनः पानीयपानोचितः '

धिक्, निर्भर्त्सननिन्दयोः ॥ २६ ॥

निर्भर्त्सने— ' धिग्धिक् शक्रजितम् '

निन्दायाम्— ' धिक् तस्य जीवितं लोके '

नि स्यात्क्षेपे भृशार्थे च नित्यार्थे दानकर्मणि ॥
संनिधानोपरमयोः संशयाश्रयराशिषु ॥ २७ ॥
मोक्षे ऽन्तभावे ऽधोभावे बन्धने कौशले ऽपि च ॥

क्षेपे— , रे रे क्षत्रनिकृष्ट दुष्ट कुमते ॥ '

भृशार्थे —' तमार्यगृह्यं निगृहीतधेनुः '

नित्यार्थे— ' स्मर नित्यमनित्यताम् '

दानकर्मणि— ' निवपेः सहकारमञ्जरीः प्रियचूतप्रसवो हि ते सखा ॥ '

संनिधाने —' कटुरटति निकटवर्ती '

उपरमे— ' निवर्तयास्मादसदीप्सितान्मनः ' ॥

संशये —' निरेकमेकापि निराकरोति '

आश्रये— ' अयं वारामेको निलय इति '

राशौ— ' निजकरनिकरसमृद्ध्या '

मोक्षे— ' भोजेन दूतो रघवे निसृष्टः '

अन्तभावे— ' रुचिरार्था किमिह निष्ठिता वाथ ' ।

अधोभावे —' अपि निपतति पूरे पायसां वारिदेभ्यः '

बन्धने— 'बद्धापराणि परितो निगडान्यलावीत्'
कौशले— 'शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥'

नु प्रश्ने ऽनुशये ऽतीतार्थे विकल्पवितर्कयोः ॥ २८॥

प्रश्ने— 'रक्ता शोककृशोदरी क्व नु गता त्यक्त्वानुरक्तं जनम्' ॥
कोपे— 'शूलं तूलं नु गाढं प्रहर हर- '
अतीते— '
विकल्पे— 'स्वप्नो नु माया नु मतिभ्रमो नु' ॥
वितर्के— 'क्व नु पुनः सर्वत्र सर्वे गुणाः' ॥

नञीषदर्थे सादृश्ये तद्विरुद्धतदन्ययोः ॥
व्यतिक्रमस्वरूपार्थे निषेधाभावयोरपि ॥ २९ ॥

ईषदर्थे— 'अनुदरा कन्या' ।
सादृश्ये - 'अब्राह्मणः' ॥
विरुद्धे - 'अधर्मः' ॥
अन्यस्मिन् - 'अनग्निः' ॥
व्यतिक्रमे - ' न ते मुखं चन्द्रं मन्ये ॥
स्वरूपार्थे— 'न न न मा मा मां स्प्राक्षीः' ॥
निषेधे— 'नायं नायं न चायम्' ॥
अभावे— 'अवचनं वचनं प्रियसंनिधावनवलोकनमेव विलोकनम्' ।

निर्निश्चये क्रान्ताद्यर्थे निःशेष प्रतिषेधयोः ॥

निश्चये— 'अवितृप्ततया तथापि मे हृदयं निर्णयमेव धावति' ॥
क्रान्ताद्यर्थे— निर्नाभि कौशेयमुपात्तबाणम्'
निःशेषे— 'योग्यस्य त्रिनयनलोचनानलार्चि-
र्निर्दग्धस्मरपृतनाधिराज्यलक्ष्म्याः ।'
प्रतिषेधे— 'निरालोकालोकम्'

प्राक् पूर्वस्मिन्प्रभाते दिग्देशकालेष्वनन्तरे ॥ ३० ॥
अतीते ऽग्रे ऽपि

प्रथमे— 'प्रागजीयत घृणा ततो मही' ॥
प्रभाते— 'प्रागुत्थानं च युद्धं च संविभागं च बन्धुषु ॥
स्त्रियमाक्रम्य भुञ्जीत शिक्षेच्चत्वारि कुक्कुटात् ॥'
दिशि— 'तां प्राङ्मुखीं तत्र निवेश्य तन्वीम्' ॥
देशे— 'प्राचीनाचलकाननानि भजते देवस्तमीवल्लभः' ॥

काले— 'प्रागेव हरिणाक्षीणामुदीर्णो रागसागरः'
अनन्तरे— 'स्नातः पुरा प्राग्विलिलेप देहम्'॥
अतीते 'अये किमुत्साहवर्धनाय प्राग्भवीयमन्तःकरणं स्मारितम्'॥
अग्रे— 'प्राग्गामि पुण्यं नृणाम्'॥

अथ प्र स्याद्गताद्यर्थप्रकर्षयोः॥

गताद्यर्थे— 'कुशपूतं प्रवयास्तु विष्टरम्'
प्रकर्षे— 'प्रच्छायसुलभनिद्रादिवसाः परिणामरमणीयाः'
आदिशब्दादादिकर्मोदीरणैश्वर्यसंभवनियोगशुद्धीच्छाप्रीतिशांति
म पूजादर्शनतत्परप्रशंसासङ्गदिग्योगावयवबियोगान्तर्भावबहुत्व
त्रि महत्त्व स्थिति दाननानार्थ दक्षिणानुवृत्त्यादिषु॥

वा समुच्चय एवार्थ उपमानविकल्पयोः॥ ३१॥

(मुच्चये— 'यशो ऽधिगन्तुं सुखमीहितुं वा
प्र मनुष्यसंख्यामतिवर्तितुं वा॥'
लड्डमाने— 'मणी वोष्ट्रस्य लम्बेते प्रियौ वत्सतरौ मम।'
ट्कल्पे— 'एको वासः पत्तने वा वने वा'

अ **वि श्रेष्ठे ऽतीते नानार्थे**

अ स्ठे— 'विशिष्टमन्तरात्मानं वर्णरूपापि भारती'
ऽतीते— 'तामेकतस्तव बिभर्ति गुरुर्विनिद्रः'
नार्थे— 'विचित्राश्चित्तवृत्तयः'।
तौ— 'परमार्थं वृणीते वै स्तवम्'

वै हेतौ पादपूरणे॥

ादपूरणे— 'आत्मा वै जायते पुत्रः'

शम् कल्याणे सुखे

नयोः— 'त्वं शं करोषि भुवनत्रयशंकरत्वात्'

अथ स्वित् परिप्रश्नवितर्कयोः॥ ३२॥

रिप्रश्ने— 'द्विपं स्विदश्वः समरे ऽभ्युपैति'।
वितर्के— 'देवी स्विदेषा नरसंभवा वा'।

सम् संगार्थे प्रकृष्टार्थे शोभनार्थसमर्थयोः॥

सङ्गार्थे— 'संगमविरहविकल्पे'।
प्रकृष्टार्थे— 'साम्राज्यं परमे ऽपि तेजसि तव प्राज्यं समुज्जृम्भते'
शोभनार्थे— 'नीवीबन्धवदागतं शिथिलतां संभाषमाणे ततः'।
समार्थे— 'संविभागं च बन्धषु'॥

स्मातीते पादपूर्तौ

अतीते— 'इति स्म पृच्छत्यनुवेलमादृतः ।

पादपूर्तौ— 'सौधोत्सङ्गप्रणयविमुखो मा स्म भूरुज्जयिन्याः' ॥

ह संबुद्धौ पादपूरणे ॥ ३३ ॥

द्वयोः— 'निचकार विप्रान्ह जघान शश्वत्' ॥

हा शुग्दुःख विषादेषु

त्रिष्वपि— 'पाषाणोपम हा कृतघ्नहृदय स्मृत्वा न किं दीर्यसे' ॥

हि हेतावधारणे ।

विशेषे पादपूर्तौ च

हेतौ— 'सदाभिमानैकधना हि मानिनः' ॥

अवधारणे— 'मयि सृष्टिर्हि लोकानां रक्षा युष्मास्ववस्थिता' ।

विशेषे— 'स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिव हि न रम्यं मृगदृशः' ।

पादपूर्तौ— 'केदारेषु हि पश्यन्तः के दारेषु विनिःस्पृहाः'

ही विस्मयविषादयोः ॥ ३४ ॥

दुःखहेतौ च

विस्मये— 'हतविधिललितानां ही विचित्रो विपाकः' ।

विषाददुःखहेत्वोः— 'ही स एव मुनेः पाणिरधस्ताद्विन्ध्यभूभृतः'

हम् रोषभाषणेऽनुनयेऽपि च ॥

रोषभाषणे— 'हं वृषल मामाक्षिपसि'

अनुनये— 'हं नतोस्मि तव पादयोः प्रिये'

हुम् वितर्के परिप्रश्ने

वितर्के— 'हुं ज्ञातं यदि वा निशामपि त्वामेव यः सेवते'

परिप्रश्ने—'रामो नाम बभूव हुं तदबला सीतेति हुं तां पितुर्वाचा प
ञ्चवटीवने विहरतस्तस्याहरद्रावणः ।'

स्यान्मनागल्पमन्दयोः ॥ ३५ ॥

द्वयोः— 'मनागनभ्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी'

अङ्ग संबोधने हर्षे पुनरर्थे च

संबोधने— 'श्रूयतामङ्ग वामपि'

हर्षे— 'पूर्वमङ्ग जुहुधि त्वमेव वा' ।

पुनरर्थे— 'हरति हृदयं नामैवास्याः किमङ्ग न संगतिः'

किंच तु ।

साकल्यारम्भयोः

साकल्ये—' देव त्वं किंच शत्रून्समिति विजयसे '

आरम्भे—' किंचैतस्मिन्सुरतसुहृदस्तन्वि ते वान्ति वाताः '

तिर्यक्स्यात्तिरश्चीनवक्रयोः ॥ ३६ ॥

तिरश्चीने—' तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च व्यापको महिमा हरेः '।

वक्रे— 'उद्बुद्धमुग्धकनकाब्जनिभं वहन्तीमासज्यतिर्यगपवर्तितदृष्टि-वक्रम् ॥ '

हिरुङ् मध्ये विनार्थे

मध्ये— ' विजृम्भते वाडवस्य रुचिर्वारांनिधेर्हिरुङ् ' ॥

विनार्थे—' हिरुक्कर्मणां मोक्षः '

अति प्रकर्षे लङ्घने भृशे ॥

स्तुतावसंप्रति क्षेपे ऽपि

प्रकर्षे— ' अतिरूपाद्धृता सीता '

लङ्घने— ' नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्य तन्मेखला मध्यमणेरिवार्चिः' ॥

भृशार्थे— ' अतिवृष्टिरवृष्टिर्वा भवेद्यत्रोपतापकृत् ' ॥

स्तुतौ— ' शरौघैरतिसिञ्चन्तः पर्यानिन्युर्दिशोऽन्धताम् ' ॥

असंप्रत्यर्थे— '

क्षेपे—' अतिवाहितमतिगहनं विनाऽपवादेन यौवनं गहनम् '

अस्तु पीडानिषेधयोः ॥ ३७ ॥

असूयायामनुज्ञायाम्

पीडायाम्— ' अस्तु नाम विधुरेण वेधसा साधुरप्यलमुपाधिभिर्ध्रुवम् बाध्यते किमधिकैरथाधिभिर्दैवमेव शरणं विधीयताम् ' ॥

निषेधे— ' अस्तु सामप्रयोगेण ' ॥

असूयायाम— ' अस्तु ज्ञास्यति कालेन सोल्पेनैव न भूयसा ' ॥

अनुज्ञायाम्— ' अस्त्वेवं जडधामतानुभवतो यद्द्योऽग्नि विस्फूर्जति' ॥

आराद्दूरसमीपयोः ॥

दूरे— ' दिदृक्षमाणाः प्रतिरथ्यमीयुर्मुरारिमारादनघं जनौघाः '

सामीप्ये— ' चित्तव्यामोहित आरादपि सन्तं न पश्यति '

इति स्वरूपे सांनिध्ये विवक्षानियमे मते ॥ ३८ ॥

हेतौ प्रकारप्रत्यक्षप्रकाशेष्ववधारणे ॥

एवमर्थे समाप्तौ स्यात्

स्वरूपे— ' क्रमादमुं नारद इत्यबोधि सः '

सांनिध्ये— '
विवक्षानियमे—'तदस्मिन्नस्तीति '
मते— 'उरस्यौ हविसर्गौ तु संप्राहुः पाणिनेरिति ' ॥
हेतौ— 'अयं वा रामे को निलय इति रत्नाकर इति
श्रितोस्माभिस्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधिः ' ॥
प्रकारे— 'सख्यशिश्वीति भाषायाम् ' ॥
प्रत्यक्षे— 'कियदिति दितिसूनोस्तेन जिग्ये यदिन्द्रः '।' कियदिदम् इत्यर्थः ॥
प्रकाशे— 'इतिहरि '। 'हरिशब्दः प्रकाशते ' इत्यर्थः ॥
अवधारणे— 'अङ्गीकृत्येति पार्थिवः ' ॥
एवमर्थे— 'इत्यूचिवांस्तमेवार्थम् ' ॥
समाप्तौ— 'इति कथितकथः सन्सोथ हंसो व्यरंसीत् ' ॥

उत प्रश्नवितर्कयोः ॥ ३९ ॥

समुच्चये विकल्पे च

प्रश्ने— 'स्मरसि स्मर मेखलागुणैरुत गोत्रस्खलितेषु बन्धनम् '
वितर्के— 'किं देवी स्वयमागता मुररिपोर्देवस्य वक्षःस्थला
त्कोपात्पत्युरुतावतारमकरोद्देवी भवानी स्वयम् । '
समुच्चये— 'शौर्यं गाम्भीर्यमौदार्यं दाक्षिण्यमुत विक्रमः '
विकल्पे— 'एकमेव वरं पुंसामुत राज्यमुताश्रमः ' ।

तावद्यावदिवावधौ ।

कात्स्न्येऽवधारणे माने

अवधौ— 'तावद्धरस्यापि कुबेरशैले तत्पूर्वपाणिग्रहणानुरूपम् ।
प्रसाधनं मातृभिरादृताभिर्न्यस्तं पुरस्तात्स्मरसाधनस्य ॥ '
'आरङ्काद्भूपतिं यावदौचितीं न विदन्ति ये ' ।
कात्स्न्ये— 'यावद्दत्तं तावदेवात्र भुक्तम् ' ।
अवधारणे— 'यावदमत्रं तावद्ब्राह्मणान्भोजय '
माने— 'यावच्च येन च यथा च यदा च यच्च
यस्माच्च यत्र च शुभाशुभकर्म लभ्यम् ।
तावच्च तेन च तथा च तदा च तच्च
तस्माच्च तत्र च कृतान्तवशादुपैति ॥ '

प्रतीत्थंभूतभागयोः ॥ ४० ॥

प्रतिदाने प्रतीषेधे वीप्सालक्षणयोरपि ।

इत्थंभूते— ' तां प्रत्यभिव्यक्तमनोरथानाम् । '
भागे— ' किंचिन्मां प्रति दीयतां यदुचितं चेतोविसंवादिकृत् । '
प्रतिदाने
प्रतिनिधौ } — ' प्रति द्विपमदामोदाद्गन्धं सप्तच्छदा न्यधुः ।
शेफालीभ्यो ददुर्लास्यं प्रति गन्धाच्च मारुताः ॥ '
वीप्सायाम्— ' प्रतिक्षणं सा कृतरोमविक्रिया । '
लक्षणे—' किंचिन्मां प्रति भेदकारि हसितं नोक्तं वचो निष्ठुरम् '

पश्चात्प्रतीच्यां चरमे

प्रतीच्याम्— ' पश्चादस्तं गन्तुं सपदि दिनेशः प्रपद्यते पश्य । '
चरमे— ' ययौ पश्चाद्रथानीकं चतुष्कन्धेव सा चमूः । '

बतामन्त्रणखेदयोः ॥ ४१ ॥

धृत्याश्चर्यानुकम्पासु

आमन्त्रणे— ' बत वितरत तोयं तोयवाहा नितान्तम् । '
खेदे— ' दिवसो ऽनुमित्रमगमद्विलयं किमिवास्य ते बत मयाऽबलया । '
धृतौ— ' अनुभवन्ति सकृत्सकलेन्द्रियाण्यभिमुखागतमिष्टजनं बत । '
आश्चर्ये— ' वरा (बता) हो राहुर्वा वितरति चमत्कृत्यतिशयम् । '
अनुकम्पायाम्— ' विरम चातक दैन्यमपास्यतां बत कियन्ति चटूनि करिष्यसि ' ॥

यद्वत् प्रश्नवितर्कयोः ॥

प्रश्ने— पुरोर्यद्वत्परीवादं तं कद्वद इवावदः । '
वितर्के— 'यद्वत्सरोजं मुखमेव यद्वत् ' ।

शश्वत्सह पुनर्नित्ये

सहार्थे— ' शश्वत्ते मुनयस्तत्र तमसेवन्त योगिनम् ' ।
पुनरर्थे— ' शश्वदेव स गतस्तमाश्रमम् ' ।
नित्यार्थे— ' जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः
प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि । '

सकृत् सहैकवारयोः ४२ ॥

सहार्थे— ' अनुभवन्ति सकृत्सकलेन्द्रिया ' ।
एकवारार्थे— ' सकृदपि पुनर्मध्यस्थः सत्रसान्तरविज्जनः ' ॥

स्वस्त्याशीः क्षेमपुण्यादौ

आशिषि— ' देव स्वस्ति वयं द्विजास्तत इतः स्नानेन निष्कल्मषाः '
क्षेमे— ' भूतानुकम्पा तव चेदियं गौरेका भवेत्स्वस्तिमती त्वदन्ते ।

पुण्ये—स्वस्ति प्रस्तुतवस्तु किंचिदुचितं चेतोगतं ब्रूमहे ।'
आदिशब्दादविनाशे— 'स्वस्तिमानस्ति कैलासः' ॥

साक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः ॥

प्रत्यक्षे— 'त्वमेव साक्षात्करणीय इत्यतः किमस्ति कार्यं गुरु योगिनामपि' ॥
तुल्ये— 'इयं साक्षाल्लक्ष्मीर्मदयति मृगाक्षी मम मनः ।'

हन्त दाने ऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः ॥ ४३॥
प्रमोदे निश्चये वापि

दाने—'स्वयं स दशकंधरो विनयवामनैराननैः
स्तुवन्नुदति याचते वचनहन्तकारं त्वयि ।'
अनुकम्पायाम्— 'अभिहन्ति हन्त कथमेष माधवं
सुकुमारकायमनवग्रहः स्मरः ।'
वाक्यारम्भे— 'हन्त ते कथयिष्यामि'
विषादे—'हन्त चिन्तामणिभ्रान्त्या याचितोसि स्तुतोसि यत् ॥
तत्सर्वं वृत्तपाषाण क्षम्यतामर्थिनो वयम्'
प्रमोदे— 'बाले चन्द्रकले कान्तिर्मधुरा हन्ति दृश्यते ।'
निश्चये—'निराश्रया हन्त हता मनस्विता ।'

अथो अथ समुच्चये ॥
मङ्गले संशयारम्भाधिकारानन्तरेषु च ॥ ४४ ॥
अन्वादेशप्रतिज्ञायां प्रश्नसाकल्ययोरपि ।

समुच्चये— 'सुजनः सुधानिधिरथो नयनानन्दं न कस्य विदधाति ।
'आयुषो राजचित्तस्य वित्तस्य पिशुनस्य च ।
अथ स्नेहस्य देहस्य नास्ति कालो विकुर्वतः ॥'
मङ्गले— 'अथ प्रमाणमीमांसा'।
संशये— किमवलम्बनताम्बरविल्यमधः किमवर्धतोर्ध्वमवनीतलतः ।
विससार तिर्यगथ दिग्भ्य इति प्रचुरीभवन्न निरधारि तमः'॥
आरम्भे— 'अथेप्सितं भर्तुरुपस्थितोदयम्'
अधिकारे— 'अथप्राकृतम्'
अनन्तरे— 'प्रथमं कलाऽभवदथार्धमथो
हिमदीधितिर्महदभूदुदितः ।
अन्वादेशे— 'जन्तुस्तुतावानयतावदेते अथैनयोः प्रक्षिप'
प्रतिज्ञायाम्— 'सर्वमनेकात्मं वस्त्वथेति ब्रूमः'

प्रश्ने— 'अथ शक्नोषि भोक्तुम्'

साकल्ये— 'श्रुतं माहाभाग्यं यदिह जनतो यच्च गुणतः
प्रसङ्गाद्वत्सस्येत्यथ खलु विधेयः परिचयः ।'

तथा स्यान्निश्चये पृष्टप्रतिवाक्ये समुच्चये ॥ ४५ ॥

निश्चये— 'लोकानुग्रहहेतोस्त्वमवतीर्णः प्रदृश्यसे ।
कस्तथात्वेन जानीते स्वरूपं तव केशव ॥'

पृष्टप्रतिवाक्ये— 'तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञाम् ।'

समुच्चये— 'आगता मुनयस्तत्र भृगुरत्रिर्यमस्तथा ।'

यथा निदर्शने, द्वौ तूद्देशे निर्देशसाम्ययोः ॥
हेतूपपत्तौ च

निदर्शने दृष्टान्ते—'संचरन्ति महाधूर्ता वटे वररुचिर्यथा ।
यथा कूपस्य खनिता यथा प्रासादकारकः ।'

उद्देशनिर्देशयोः—'तथा भव यथा तात त्रैलोक्योदरदर्पणे ।
विशेषैर्भूषितस्तैस्तैर्नित्यमात्मानमीक्षसे ॥

साम्ये— 'गतच्छायश्चन्द्रो जगदपि तथावस्थमभवत् ।

हेतूपपत्तौ—'सरस्यामेतस्यामुदरबलिवीचीविचलितं
यथा लावण्याम्भो जघनपुलिनोल्लङ्घनपरम् ।
यथादृश्यश्चायं चलनयनमीनव्यतिकर-
स्तथा मन्ये मग्नः प्रकटकुचकुम्भः स्मरगजः ॥'

वृथा त्वविधौ स्यादनर्थके ॥ ४६ ॥

अविधौ शास्त्रोक्तक्रियातिक्रमे—
'आविकं संधिनी क्षीरं वृथामांसं तथैव च ।'

अनर्थके— 'प्रयुक्तमप्यस्त्रमितो वृथा स्यात्'

अनु लक्षणवीप्सेत्थंभूतभागेषु संनिधौ ।
सादृश्यायामहीनेषु पश्चादर्थसहार्थयोः ॥ ४७ ॥

लक्षणे—'विस्तारुद्धवसुधो ऽन्वचलं चचाल'

वीप्सायाम्— 'स्फुरत्यनु वनं चमरीचयः'

इत्थंभूते—'तमनु प्रसक्तस्दरेयमेति ।'

भागे—'बभुः प्रतिनृपं ग्रामपतिं पर्यनुकर्षकम् ।
प्रतिग्रामं दिशं पर्यनुक्षेत्रं सस्यसंपदः ॥'

संनिधौ— 'अनुनदि शुभ्रुविरे चिरं रुतानि'

सादृश्ये— 'ततो नुकुर्याद्विशदस्य तस्यास्ताम्रोष्ठपर्यस्तरुचः स्मितस्य ।

आयामे— 'अत्रानुगोदं मृगयानिवृत्तः'
हीने—'मित्रोलाभमनु लाभसंपदः'
पश्चादर्थे—अनु वपुरपरेण बाहुमूलप्रहितभुजाकलितस्तनेन निन्ये।'
सहार्थे—'दिवसोऽनु मित्रमगमद्विलयम्।'

नन्वाक्षेपपरिप्रश्ने प्रत्युक्ताववधारणे॥
वाक्यारम्भे प्यनुनयामन्त्रणानुज्ञयोरपि॥ ४८॥

आक्षेपे— 'नमस्यामो देवान्ननु हतविधेस्तेऽपि वशगाः'
परिप्रश्ने—तत्त्वं तत्त्वं कथय न पुनः कासि कस्यासि पत्नी।'
प्रत्युक्तौ—'तत्किं रोदिषि गद्गदेन वचसा कस्याग्रतो रुद्यते
नन्वेतन्मम का तवास्मि दयिता नास्मीत्यतो रुद्यते।
अवधारणे—अमीभिः संसिक्तैस्तव किमु फलं वारिदघटै-
र्यदेतेऽपेक्षन्ते सलिलमवटेभ्योऽपि तरवः।
अयं युक्तो व्यक्तं ननु सुखयितुं चातकशिशु-
र्य एष ग्रीष्मेऽपि स्पृहयति न पाथस्त्वदपरात्॥'
वाक्यारम्भे—'ननु स्वलक्षणाभासं ज्ञानमेकं परं पुनः।'
अनुनयामन्त्रणे—'त्वमनङ्गशरैर्विशीर्यसे द्राक् स च कण्ठस्थितजो-
वमात्रशेषःविषयो युवयोर्न दृश्यतेऽन्यो ननु मानं कमलाक्षि
मा कृथास्तत्॥'
अनुज्ञायाम्—विपदो ननु संतरन्तु ता ननु या व्याधिभिराहितास्पदः।

नाना विनोभयानेकार्थेषु

विनार्थे वर्जने—'नाना नारीर्निष्फला लोकयात्रा'
उभयार्थे—'नानापक्षावमर्शः संशयः'
अनेकार्थे—'नानाविधं कृतकदेहभृतां समाजम्'।

स्थाने तु कारणे॥
युक्ते साम्येऽपि

कारणे हेतौ—'स्थाने सृष्टेर्यः स्थितेः संहृतेश्च।'
युक्ते—'स्थाने त्वां स्थावरात्मानं विष्णुमाहुस्तथाहि ते।'
साम्ये—पितुः स्थाने गुरुं विदुः'

अप स्तेयेऽपकृष्टे वर्जने मुदि॥ ४९॥
विपर्यये वियोगे च निर्देशे विकृतावपि

स्तेये—'छायामपहरति कविरर्थचौरः पदं कुकविः।'

अपकृष्टे— 'परापवादसस्येभ्यो गां चरन्तीं निवारय।'
वर्जने— 'आसिन्धोः शाद्वलान्यासन्नश्मरात्पर्यपोषणात्।'
मुदि—'रोधांसि धीरमपचस्करिरे महोक्षाः।'
विपर्यये— 'चतुर्थोपायसाध्ये तु शत्रौ सान्त्वमपक्रिया।'
वियोगे— 'कान्तापयुक्तः सुतरां मुमूर्छ'
निर्देशे— 'अपदिश्य दिवं गतां प्रियां विधिना तेन दशाहतः परे।
विकृतौ— 'अपकुर्वत्यव्यक्तं क्षुद्रे कुर्वन्तु किं महान्तोपि।'

अपि संभावनाशङ्कागर्हणासु समुच्चये ॥ ५० ॥
प्रश्ने युक्तपदार्थेषु कामचारक्रियासु च।

संभावनायाम्— 'अपि स दिवसः किं स्याद्यस्मिन्प्रियामुखपङ्कजे
मधु मधुकरीवास्मद्दृष्टिर्विकासिनि पास्यति।'
शङ्कायाम्—अप्याज्ञया शासितुरात्मना वा
प्राप्तोसि संभावयितुं वनान्माम्'॥
गर्हायाम्— 'अपि तत्र भवान्सावद्यं सेवते'
समुच्चये—'सापि गता सोपि गतस्तदपि गतम्'
प्रश्ने— अपीदमेवं परिहास इत्युमामपृच्छदव्यञ्जितहर्षलक्षणः'
युक्ते संबद्धपदार्थे—'य पक्षिणः प्रथममम्बुनिधिंगतास्ते
येपीन्द्रपाणितुलितायुध-लूनपक्षाः॥
ते जग्मुरद्रिपतयः सरसीर्विगाढु-
माक्षिप्तकेतु कुथसैन्यगजच्छलेन॥'
कामचारक्रियासु— 'भवानपि च्छत्रं गृह्णातु'

उपासन्नेऽधिके हीने सादृश्यप्रतियत्नयोः ॥ ५१ ॥
तद्योगव्याप्तिपूजासु शक्तावारम्भदानयोः
दाक्षिण्याचार्यकरणदोषाख्यानात्ययेषु च ॥ ५२

आसन्ने— 'उपपरिसरं गोदावर्याः परित्यजताध्वगाः'
अधिके— उप खार्यामिव द्रोणो मितत्यागाद्बलो ऽधिकम्'।
हीने—'उप गङ्गं मिवापगाः'
सादृश्ये— 'जातास्तद्वूर्वोरुपमानबाह्याः'
प्रतियत्ने— 'विधाय सहजाशौचमुपस्कारैर्नवं नवम्'
तद्योगे— 'रोगोपसृष्टतनुदुर्वसतिं मुमुक्षुः'
व्याप्तौ— 'उपकीर्णवनं पुष्पैः'
पूजायाम्— 'गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी।'

शक्तौ—' उपचितेष्वपरेष्वसमर्थतां व्रजति कालवशाद्बलवानपि ॥ '
आरम्भे—' इदमीदृगनीदृगाशयः प्रसभं वक्तुमुपक्रमेत कः । '
दाने—' देवोपहारव्याजेन यज्ञव्याजेन ये ऽथवा । '
दाक्षिण्ये—' विनोपरोधात्स्वहितेच्छयैव महीपतिर्यस्य वचश्चकार । '
आचार्यकरणे—' उपदिशति कामिनीनां यौवनमद एव ललितानि । '
दोषाख्याने—' इति स्वहस्तलिखितश्च मुग्धया

रहस्युपालभ्यत चंद्रशेखरः

अत्यये—' उपरतसर्वेच्छो वा यो वा संपन्नसर्वेच्छः । '

अभि वीप्सालक्षणयोरित्थंभूताभिमुख्ययोः ।

वीप्सायाम्—वृक्षं वृक्षं अभि सेकः '
लक्षणे—' मुदा विकाशं यतिमभ्युपेयुषो '
इत्थंभूते—' अभि दिग्विजयं साधुरुपतस्थे शरत्क्षणात् '
आभिमुख्ये—' प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते ते ऽभिमारुतम् '

अमा स्यात्संनिधानार्थे सहार्थे

द्वयोरपि—' अमा सह संनिधाने वा वसतः सूर्याचन्द्रमसावस्यामिति

अमावस्या ॥ '

अलं निवारण ॥ ५३ ॥

अलंकरणसामर्थ्यपर्याप्तिष्ववधारणे ॥

निवारणे—' अलं महीपाल तव श्रमेण '
अलंकरणे—' सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः । '
सामर्थ्ये—' ग्रन्थानधीत्य व्याकर्तुमितिदुर्मेधसोप्यलम् । '
पर्याप्तौ—' तस्यालमेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै प्रदिष्टकाला परमेश्वरेण ॥

उपस्थिता शोणितपारणा मे '

अवधारणे—' तदलममलं काव्यं कर्तुं यतेत समाहितः '

एवं प्रकारेऽङ्गीकारे ऽवधारणसमत्वयोः ॥ ५४ ॥

प्रकारे— एवमालिनि गृहीतसाध्वसं शंकरो रहसि सेव्यतामिति । '
अङ्गीकारे—' एवमस्तु कथया किमन्यया । '
अवधारणे—' अहार्यमेवं मृगनाभिपत्त्रम '
समत्वे—' रोलम्बगवलव्याल तमालमलिनत्विषः ।

वृष्टिं व्यभिचरन्तीह नैवंप्रायाः पयोमुचः ॥ '

कथं प्रश्ने प्रकारार्थे संभ्रमे संभव ऽपि च ॥

प्रश्ने—' अवस्तुनिर्बन्धपरे कथं नु करोयमाबद्धविवाहकौतुकः ।

करेण शंभोर्वलयीकृताहिना सहिष्यते तत्प्रथमावलम्बनम् ॥ '
प्रकारार्थे— ' कथंकारमनालम्बा कीर्तिर्द्यामधिरोहति । '
संभ्रमे— ' कथं समायाता एवतातपादाः । '
संभवे— ' कथं स एवायं तापसः '

काममसूयानुगमे प्रकामे ऽनुमतावपि ॥ ५५ ॥

त्रिष्वपि— ' कामं सन्तु दृढं कठोरहृदयो रामोऽस्मि सर्वसहे '

किमु संभावनायां विमर्शे

संभावनायाम्— 'क्षुभ्यन्ति प्रसभमहो विनापि हेतो
लीलाभिः किमु सति कारणे रमण्यः । ,
विमर्शे— ' किं नन्दी किं मुरारिः किमु रतिरमणः '

जोषं सुखे स्तुतौ ॥

मौनलङ्घनयोश्चापि

सुखे— ' संतोषतः सोऽपि पुपोष जोषम् '
स्तुतौ— ' जोषं सदोषे ऽपि गुरौ विधेयम् '
मौने— ' इति जोषमवस्थितं द्विषः प्रणिधिं गामभिधाय सात्यकिः '
लङ्घने ऽतिक्रमे— ' जोषं सदोषे ऽपि गुरौ न कुर्यात् '

नाम प्राकाश्यकुत्सयोः ॥ ५६ ॥

संभाव्याभ्युपगमयोरलीकविस्मये क्रुधि ॥

प्राकाश्ये—' हिमालयो नाम नगाधिराजः '
कुत्सायाम्— ' को नाम वह्निनौपम्यं कुर्वीत शशलक्ष्मणः '
संभाव्ये— ' कथं नाम समेष्यति '
अभ्युपगमे—' भानु नाम सुदृशां दशनाङ्कः पाटलो धवलगण्डतलेषु '
अलीके—' परिश्रमं नाम विनीय च क्षणम् '
विस्मये— ' को नामायमपूर्वनाटकविधिर्यः शिक्षितो दुर्जनः
क्रुधि— ' ममापि नाम रावणस्य परैः परिभवः '

नूनं तर्के निश्चिते च

तर्के— नूनं प्रबलरुदितोच्छूननेत्रप्रियायाः '
निश्चिते— ' नूनमस्तं गतो वादो सिद्धसेनदिवाकरः '

प्राध्वं नर्मानुकूलयोः ॥ ५७ ॥

नर्मणि— ' प्राध्वमध्वनि मुधा विदधासि '
अनुकूले—' पाणौकृत्य रिपोर्लक्ष्मीं प्राध्वंकृत्यापरः परम् '

भृशं प्रकर्षे ऽत्यर्थे च

द्वयोः —' अस्मद्विना मा भृशमुन्मनो भूः '

सामि त्वर्धे जुगुप्सिते ।

अर्धे—' अनुन्मिषति पङ्कजाकरे सामि कैरववने निमीलति । '

जुगुप्सिते—' तत्सामि यत्ते न ते ऽध्वर्युर्यद्याज्यान्ते वषट्कृतम् । '

अयि प्रश्ने ऽनुनये स्यात्

प्रश्ने— ' अयि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे '

अनुनये— ' अयि निमिकुलजात क्षत्रियम्लानिमूलाः
परपरिभवभाषाः संवृणु व्रीडितोस्मि ॥ '

अये क्रोधविषादयोः ॥ ५८ ॥

संभ्रमे स्मरणे च

क्रोधविषादयोः — ' अये वेलाहेलातुलितकुलशैले जलनिधौ
कुतो वारामोघं वद जलद मोघं वितरसि । '

संभ्रमे— ' अये येयं धन्या धवलगृहवातायनतला-
त्तुलाकोटिक्वाणैः कुसुमधनुषं जागरयति । '

स्मरणे— ' अये रामो दाशरथिः '

अन्तरन्ते स्वीकारमध्ययोः ।

अन्ते— ' यौवनान्तरुपतिष्ठते जरा '

स्वीकारे— ' अन्तर्हत्वा श्येनो मूषिकां गतः '

मध्ये— अन्तर्बाष्पश्चिरमनुचरो राजराजस्य दध्यौ । '

उरर्युररीवदूरी विस्तरे ऽङ्गीकृतावपि ॥ ५९ ॥

द्वयोः —' कोपदीप्तमुररीकृतधैर्यम् '
' तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतायते '

पराभिमुख्ये प्राधान्ये विमोक्षप्रातिलोम्ययोः ।
गतिधर्षणहिंसासु भृशार्थे विक्रमे ऽपि च ॥ ६० ॥

आभिमुख्ये— ' परापतन्तं पतगाधिराजम् '

अनाभिमुख्येपि— ' अनुनयमगृहीत्वा व्याजसुप्ता पराची '

प्राधान्ये— ' पराणयति मां नाथ परमानन्दसंपदम् '

विमोक्षे— पराकीर्णैर्बाणैर्दिशि दिशि बभूवान्धतमसम् '

प्रातिलोम्ये— ' परावृत्तं सैन्यं हतविधिवशात्तावकमिदम् '

गतौ— ' पुत्रं परास्तमनुगन्तुमनाः सदारः ॥ '

धर्षणे तिरस्कारे—' परैरपर्यासितवीर्यसंपदां पराभवोप्युत्सव एव मानिनाम् '

हिंसायाम्—'परासनं यो विदधे परेषाम्'
भृशार्थे—'मधुपराजिपराजितमानिनी।'
विक्रमे—'पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव'

परि व्याधा उपरमे वर्जने लक्षणादिषु॥
आलिङ्गने च शोके च पूजायां दोषकीर्तने॥६१॥

व्याधौ—'कदनं परितापाय'
उपरमे—'परिणतिमिति रात्रेर्मागधी माधवाय।'
वर्जने—'परि त्रिगर्तं वृष्टो देवः।'
लक्षणे—'वृक्षं परि विद्योतते विद्युत्'
आदिशब्दाद्वीप्सेत्थंभूतभागेषु—'वृक्षं वृक्षं परिसेकः।'
'साधुश्चैत्रो मातरं परि'। 'यदत्र मां परि स्यात्तद्दीयताम्।'
आलिङ्गने—'अशिथिलपरिरम्भैर्दत्तसंवाहनानि।'
शोके—'प्राणाः स्वयं व्रजत किं परिदेवितेन।'
पूजायाम्—'ग्रहीतुमार्यान्परिचर्यया मुहु-
र्महानुभावा हि नितान्तमर्थिनः।'
दोषकीर्तने—'सत्यव्रतस्य च सतस्तनयं वनाय
प्रस्थापयन्न परिवादपदं भवामि।'
भूषणे—'भज सुवर्णपरिष्कृतमासनम्।'
सर्वतोभावे—'परितस्तमांसि परितस्तरिरे'
व्याप्तौ—'जलनिबिडितवस्त्रव्यक्तनिम्नोन्नताभिः
परिगततटभूमिः स्नानमात्रोत्थिताभिः॥'
निवसने—'हलधरपरिधानश्यामलैरम्बुवाहैः'

पुरा भविष्यदासन्ने चिरातीतप्रबन्धयोः॥६२॥

भविष्यदासन्ने—'आलोके ते निपतति पुरा साबलिव्याकुला वा'
चिरातीते—'विप्रं पुरा पतगराडिव निर्जगार'
प्रबन्धे—'वसन्तीह पुरा च्छात्राः'

पुनरप्रथमे भेदे

अप्रथमे द्वितीयवेलायाम्—'अनुग्रहीतुं पुनरिन्दुवंशं
श्रीभीमदेवः किल भीम एव।'
भेदे विशेषे—'किं पुनः कृतसंधानपुलिन्दकृतसंनिधिः।'

किल संभाव्यवार्तयोः॥
हेत्वरुच्योरलीके च

संभाव्ये—'लघूकरिष्यन्नतिभारभङ्गुराममूं किल त्वं त्रिदिवादवातरः ।'
वार्तायाम्—'षड्रसाः किल वैद्येषु भरतेष्टौ तथापि ते ।'
हेतौ—'क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः ।'
अरुचौ—'तपः किलेदं तदवाप्तिसाधनं मनोरथानामगतिर्न विद्यते ।'
अलीके—'कथमपि परिवृत्ता निद्रयान्धा किल स्त्री
मुकुलितनयनैव श्लिष्यति प्राणनाथम् ।'

खलु वीप्सानिषेधयोः ॥ ६३ ॥
जिज्ञासायामनुनये वाक्यालंकरणेऽपि च ॥

वीप्सायाम्—'विद्वद्भिः खलु कर्त्तव्यः शास्त्रेऽभ्यासः ।'
निषेधे—'निर्धारितेऽर्थे लेखेन खलूक्त्वा खलु वाचिकम् ।'
जिज्ञासायाम्—'कः खलु युवा धन्यो ऽधरं पास्यति ।'
अनुनये—'नखलु नखलु मुग्धे साहसं कार्यमेतत् '
वाक्यालंकरणे—'योषितामतितरां न खलूनं
गात्रमुज्ज्वलतया नखलूनम् ।'

अवालम्बनविज्ञानवियोगव्याप्तिशुद्धिषु ॥ ६४ ॥

आलम्बने—'दन्तावष्टम्भपातक्रमनमितबहिर्गर्त्तवद्गण्डभित्ति-'
विज्ञाने—'अवगम्य कथीकृतं वपुः प्रियबन्धोस्तव निष्फलोदयः ॥'
वियोगे—'कन्या ऽवमुक्तनूपुरा-'
व्याप्तौ—'किमपैति रजोभिरौर्वरैरवकीर्णस्य मणेर्महार्घता ।'
शुद्धौ—'क्रीतं वैरिकुलात्त्वया किल दलत्कुन्दावदातं यशः ।'

एवौपम्ये परिभव ईषदर्थेऽवधारणे ॥

औपम्ये—'तवैव मे सन्तु सदापि संपदः '
परिभवे— बुद्ध्वा वा जितमपरेण काममावि—
ष्कुर्वीत स्वगुणमपत्रपः क एव ।'
ईषदर्थे— किंचिदेव वदति स्म सस्मयः '
अवधारणे—'वपुरेव तवाचष्टे भगवन्वीतरागताम् ।'

उषा रात्रौ तदन्ते च

द्वयोः—'गतकेलिकूमारामपवमानैरुषातनैः ।'

दोषा निशि निशामुखे ॥ ६५ ॥

द्वयोः—'दोषामन्यं विदधति सुरतक्रीडायासश्रमशमपटवः ।'

मङ्क्षु शीघ्रे भृशे तत्त्वे

शीघ्रभृशयोः —'मङ्क्षूदपाति परितः पटलैरलीनाम् '

तत्त्वे— 'वीक्षते किमपि मङ्क्षु मुमुक्षुः'

अतो हेतोरपदेशवत् ॥

निर्देशे पञ्चम्यर्थे च

हेत्वपदेशे— 'अतोऽत्र किंचिद्भवतीं बहुक्षमाम्'

निर्देशे— 'अतो गतः संप्रति भानुरेषः'

पञ्चम्यर्थे— 'त्वमेव साक्षात्करणीय इत्यतः
किमस्ति कार्यं गुरु योगिनामपि।'

इतो यतश्च विभागवत् ॥ ६६ ॥

पञ्चम्यर्थे नियमे च

विभागे— 'इतो वसति केशवः पुरमितस्तदीयद्विषाम्'
'यतो यतः षट्चरणोऽभिवर्तते ततस्ततः प्रेषितलोललोचना।'

पञ्चम्यर्थे— 'इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नेत एवार्हति क्षयम्।'
'यतस्त्वया ज्ञानमशेषमाप्तं चैतन्यमुग्रादिव दीक्षितेन।'

नियमे— 'इतः कुराज्यं नरकान्तमाहुः।'
'यतो नियोगो बत बन्धनान्तः'

तत आदौ कथान्तरे ॥

पञ्चम्यर्थे परिप्रश्ने

आदौ— 'ततः प्रयातो वसुदेवसूनुः'

कथान्तरे— 'श्रवणात्ततश्च।
'क्रमेणैष सुतीक्ष्णादीनुपस्थाय महामुनीन्।'

पञ्चम्यर्थे— 'ततो गृहीतं तु मृगाङ्कनाभिः'

परिप्रश्ने— 'जाम्बवानस्ततस्ततः'

तिरोऽन्तर्धौ तिरश्चि च ॥ ६७ ॥

अन्तर्धौ— 'पद्मयोनिस्तिरो दधे'

तिरश्चि— 'तिरोविवर्तितग्रीवम्'

नीचैः स्वैरात्पनीचेषु

स्वैरे— 'चरति स्वैरिणी नीचैः'

अल्पे— 'नीचैर्वास्यत्युपजिगमिषोर्देवपूर्वं गिरिं ते'

नीचे— 'उपपतिरिव नीचैः पश्चिमान्तेन चन्द्रः'

प्रादुर्नामप्रकाशयोः ॥

नाम्नि नामधेये— 'प्रादुर्भावा हरेर्दश'

प्रकाशे— 'प्रादुःष्यात्क इव जितः पुरः परेण'

पुरोऽग्रे प्रथमे च स्यात्

अग्रे—'पुरः क्लिभाति सोमं हि सैंहिकेयोऽसुरद्रुहाम्।'

प्रथमे—'यथा समस्तं तिमिरांशुकं तया
पुरोऽपि रागाद्गलितं न लक्षितम्।'

मिथोऽन्योन्यं रहस्यपि ॥ ६८ ॥

अन्योन्यस्मिन्—'मिथो विवदमानयोः'

रहसि—'वक्तुं मिथः प्रक्रमते तमेवम्'

अहा धिगर्थे शोके च करुणार्थविषादयोः ॥

धिगर्थे—'अहा महापातकिनं भवन्तम्'

त्रिषु—'देवी का जनकाधिराजतनयाऽहा जानकि क्वासि हा।'

अह क्षेपे नियोगे चापि

द्वयोः—'विहितमह विधात्रा यत्तदेवोपयोज्यम्'

आहो प्रश्नविचारयोः ॥ ६९ ॥

प्रश्ने—'आहो किमेषा सुतनुर्विरौति'

विचारे—'किं तावत्सरसि सरोजमेतदारा—
दाहोस्विन्मुखमवभासते युवत्याः।'

सह सादृश्यसंबन्धयौगपद्यसमृद्धिषु ॥
साकल्ये विद्यमाने च

संबन्धे—'पण्डितैश्च विनीतैश्च धर्मज्ञैर्नयशालिभिः।
तिष्ठेद्धि बन्धनस्थोपि नतु राज्यं खलैः सह।'

सादृश्ये—इवार्थे—'सिक्ता इवामृतजलेन मुहुर्जनानां
कान्तिच्छिदो वनवनस्पतयस्तदानीम्।
शाखावसक्तवसनाभरणाभिरामाः
कल्पद्रुमैः सह विचित्रफलैर्विरेजुः ॥'

यौगपद्ये—'रघुर्भृशं वक्षसि तेन ताडितः
पपात भूमौ सह सैनिकाश्रुभिः।'

समृद्धौ—'समद्रम्'

साकल्ये—'सतृणमभ्यवहरति'

विद्यमाने—'सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति गर्दभी।'

हीही विस्मयहास्ययोः ॥ ७० ॥

द्वयोः—'हीही संपन्ना मे प्रियवयस्य मनोरथाः।'

ननुच प्रश्ने दुष्टोक्तौ सम्यग्वादे स्तुतावपि ॥

प्रश्ने— 'ननुच विप्रतिषिद्धमेतत्'
दुष्टोक्तौ— ननुच द्वयेषामित्यपशब्दोयम् ।'
सम्यग्वादे— 'ननुच एवमेवैतत्'
स्तुतौ— 'ननुच कोस्य समः सुकृती भुवि ।'

अपष्ठु चारौ निर्दोषे

द्वयोः—'तव धर्मराज इति नाम कथमिदमपष्ठु पठ्यते ।
भौमदिनमभिदधत्यथ वा भृशप्रशस्तमपि मङ्गलं जनाः ॥'

किमुत प्रश्नवादयोः ॥ ७१ ॥

विकल्पे ऽतिशये वापि

प्रश्ने— 'प्रहरविरतौ मध्ये चाह्नस्ततोपि परेण वा
किमुत सकले याते चाह्नि त्वमद्य समेष्यसि ।'
वादे— 'नित्यः शब्दः किमुतानित्यः'
विकल्पे— 'किं वा विद्याधरोयं किमुत सुरपतिः -'
अतिशये— 'यदास्यमप्यस्य लभेत नारी
सा स्यात्कृतार्था किमुताङ्कशय्या ।'

पुरस्तात्प्रथमे ऽग्रतः ॥

पूर्वस्यां च पुरार्थे च

प्रथमे— 'अनुचितमिति मत्वा तत्पुरस्तान्निरस्तम् ।'
अग्रतः — 'रत्नच्छायाव्यतिकर इव प्रेक्ष्यमेतत्पुरस्तात् ।'
पूर्वस्यां दिशि— 'पुरस्तादुदयः पश्चात्तथैवास्तमयो ध्रुवः ।
व्यभिचारो न चेदस्ति तत्र का परिवेदना ।'

अभीक्ष्णं शीघ्रप्रकर्षयोः ॥ ७२ ॥

पौनःपुन्ये संतते च

शीघ्रप्रकर्षयोः—'तक्ष्णोतीव तथान्यो ऽभीक्ष्णं तीक्ष्णाक्षरक्षारैः ।'
संततपौनःपुन्ययोः —'अभीक्ष्णमक्षुण्णतयाऽतिदुर्गमम् ।'

अवश्यं निश्चयनित्ययोः ॥

निश्चये— 'अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषयाः ।'
नित्ये शाश्वते— 'अवश्यं पृथ्वीयं क्षितिपतिसहस्राणि तु ययुः ।'
नित्ये ऽनवरते—'अवश्यं कर्तव्यं शयनमशनं च द्वयमपि ॥'

इदानीं सांप्रतं वाक्यालंकारे

सांप्रतमित्यस्यार्थे— ' इदानीमस्माकं पटुतरविवेकाञ्जनजुषां
समीभूता दृष्टिस्त्रिभुवनमपि ब्रह्म मनुते । '
वाक्यालंकारे— ' इदानीं भो दानं वितरसि कथं न त्वमधुना । '

तद्दिनं पुनः ॥ ७३ ॥

दिनमध्ये प्रतिदिने

द्वयोः— ' देवार्चां तद्दिने कुर्यात् '

सांप्रतं तूचिते ऽधुना । '

द्वयोः — ' प्रत्याहर्तुमुपक्रमः परमितो नः सांप्रतं सांप्रतम् । '

समया निकषेवान्तर्निकटे च

द्वयोः—' गुणदोषाभिव्यक्तिर्वचसा संजायते सतः समया ।
प्रादुःषन्ति विशेषा हेम्नां निकषोपलं निकषा ॥ '

अन्तरा पुनः ॥ ७४ ॥

विनार्थे संनिधौ मध्ये ॥

विनार्थे—' न सुखं धर्ममन्तरा '
संनिधौ मध्ये च— ' गतासुरन्तरा दन्ती वरण्डक इवाभवत् ।

अग्रतः प्रथमाग्रयोः ॥ ७५ ॥

प्रथमे—' अग्रजन्मा ऽग्रतः सृष्टः '
अग्रे—' अग्रतो बाहुपाशेन केशपाशेन पृष्ठतः ।
पार्श्वतः कर्मपाशेन सर्वतो बन्धनं हि सा ॥ '

अन्ततो ऽवयवोत्प्रेक्षापश्चम्यर्थेषु शासने ॥

चतुर्ष्वपि—' किंचिदप्यधीष्वान्ततः प्रज्ञां प्राप्स्य । '

पुरतो ऽग्राद्ययोः

अग्रे—' वक्रे नागरखण्डमस्तु पुरतः प्रेमाकुलाः कुन्तलाः ॥ '
आद्ये—'भोजने पुरतः पुत्रः संग्रामे पश्चिमः सदा । '

पूर्वेद्युः धर्माहप्रभातयोः ॥ ७६ ॥

द्वयोः—'पूर्वेद्युर्वितरन्ति सन्ततमहो दानं निदानं श्रियाम् '

अहहेत्यद्भुतेखेदे

अद्भुते—' अचिन्त्याः पन्थानः किमपि महतामन्धकरिपो
यदक्ष्णो ऽभूत्तेजस्तदकृत कथामप्यमदनाम् ।
मुनेरत्रेर्नेत्राद्यदजनि पुनर्ज्योतिरहह
प्रतेने तेनेदं मदनमयमेव त्रिभुवनम् ॥ '
खेदे—'मुदा यत्र प्राणांस्तृण त्रि परार्थप्रणयिनः

त्यजन्तो लज्जन्ते कियदिति धिया तद्युगमगात्।
तृणं प्राणप्रायं त्यजति न जनो यत्र समये
वयं जातास्तत्रेत्यहह कृपणं जीवितमिदम् ॥

अन्तरेणान्तर्विनार्थयोः ॥

द्वयोः —'तत्तं निहन्तुमवनीं दिवमन्तरेण
त्वामन्तरेण नहि संप्रति कश्चिदीशः।'

अहोबतानुकम्पायां खेदामन्त्रणयोरपि ॥ ७७ ॥

अनुकम्पायां खेदे च—'अहोबत महत्कष्टं चक्षुष्मानपि याचते।
अदृष्टमुखभङ्गस्य युक्तमन्धस्य याचितुम्'

आमन्त्रणे—'सुराः समभ्यर्थयितार एते
कार्यं त्रयाणामपि विष्टपानाम्।
चापेन ते कर्म नचातिहिंस्र—
महोबतास्मि स्पृहणीयवीर्यः।'

अथ शेषभूताः—

आनुकूल्यार्थकं प्राध्वम्,
असाकल्ये च **चित्, चन**।,
तु हि च स्म ह वै पादपूरणे,
पूजने स्वती, ॥ १ ॥
वद् वा यथा तथैवेवं साम्ये
ह्रो ह्री च विस्मये, ॥
स्युरेवं तु पुनर्वै वेत्यवधारणवाचकाः ॥, २ ॥
ॐ पृच्छायाम्
अतीते **प्राक्**
निश्चये **ऽद्धा ऽञ्जसा** द्वयम् ॥
अतो हेतौ
मङ्‌ः प्रत्यारम्भे
अथ **स्वयमात्मनि** ॥ ३ ॥
प्रशंसने तु **सुष्ठु** स्यात्
परश्वः श्वः परेऽहनि, ॥
अद्यात्राह्नि
ऽथ पूर्वे ऽह्नीत्यादौ **पूर्वेद्युरादयः**' ॥ ४ ॥
समाने ऽहनि **सद्यः** स्यात्,

परे त्वह्नि परेद्यवि ।

उभयद्युरुभयेद्युः ,

समे युगपदेकदा ॥ , ५ ॥

स्यात्तदानीं तदा तर्हि

यदा, यर्हि,

अन्यदा,

एकदा ।

परुत् परार्य्यैषमोब्दे पूर्वे पूर्वतरे ऽत्र च ॥ ६ ॥
प्रकारे ऽन्यथेतरथा कथमित्थं यथा तथा ॥
द्विधा द्वेधा त्रिधा त्रेधा चतुर्धा द्वैधमादि च ॥ ७ ॥
द्विस्त्रिश्चतुः पञ्चकृत्व इत्याद्यावर्तने कृते ॥
दिग्देशकाले पूर्वादौ प्रागुदक् प्रत्यगादयः ॥ ८ ॥
इयन्त इति संख्यातं निपातानां न विद्यते ॥
प्रयोजनवशादेते निपात्यन्ते पदे पदे ॥ ९ ॥
निपाताश्चोपसर्गाश्च धातवश्चेति ते त्रयः ।
अनेकार्थाः स्मृताः सर्वे पाठस्तेषां निदर्शनम् ॥ २ ॥

इति श्रीहेमचन्द्रविरचिताभ्यामभिधानचिन्तामणि — अनेकार्थकैरवाकरकौमुदी-व्याख्यास्थोदाहरणसंबलितः स्वोपज्ञाव्ययकाण्डः समाप्तः ॥

'इति' 'अव्ययभागः' 'समाप्तः ॥

जाहिरात.

शुकसागर अर्थात् श्रीमद्भागवतभाषा बारहों स्कंध

यद्यपि भाषा भागवत कईएक सुकवियोंने बनाईहै परंतु मूलसे मिलानेमें यथार्थ मिलती नहींहै इसलिये हमने ब्रजबोलीमें संस्कृत भागवतका भाषा श्लोकानुवाद कराकै अत्यंत शुद्धता पूर्वक पंडितोंसे बनवायके उत्तम अक्षरकागजमें छापाहै और विलायती कपडेकी उत्तम जिल्द बंधी हुईहै महाशय पाठकगण इस्को एक वार मंगाकर देखना जिस श्लोकके अर्थको चाहिये मूलसे मिलालेना मूल्य ७ रु० मात्रहै

व्रतराज.

इसमें बारा महीनेके व्रतोंकी कथा और पूजनविधि उद्यापन विधि सब है किं० रु० ५

सचूर्णिकभागवत-मूल्य टपालमहसूल-समेत ८ रु०

जाहिरात.

श्रीमद्भागवत ब्रजभाषाटीका व उत्तम दृष्टांत सहित और माहात्म्य भाषाटीकासहित.

श्रीवेदव्यासप्रणीत अठारहों पुराणोंमें श्रीमद्भागवत सबसे कठिन है और इस्का प्रचार भारतखण्डमें सबसे अधिक है यह ग्रंथ क्लिष्टताके कारण सर्व साधारणको टीका होनेपरभी अच्छी रीतिसें समझना कठिनथा कोई स्थलमें बडे २ पण्डितोंकी बुद्धि चक्करमें उडजातीथी इसलिये विना संस्कृतपढे सर्व साधारण पंडित व स्वल्प विद्या जाननेवाले भगवत्भक्तोंके लाभार्थ संस्कृत मूल व अतिप्रिय ब्रजभाषाटीका और संबंधित कथाओंसे अधिक उत्तमोत्तम भक्तिज्ञानमार्गी दृष्टांत देकर उत्तम टाईपके अक्षरोंमें विलायती बढिया कागज देकर हमने छपाया है सबके सुगमार्थ मूल्य १९ पंद्रही रुपैया रक्खा है.

श्रीकृष्णदासात्मज गंगाविष्णु-खेमराज
श्रीवेंकटेश्वर छापाखाना मुंबई.

दिनांक	सदस्य संख्या	दिनांक	सदस्य संख्या

